

In beweging

kwartaalblad van De Christengemeenschap
Advent 2003

Portret van de Kampen

In beweging

kwartaalblad van De Christengemeenschap
8e jaargang nr. 1, Advent 2003

Redactie

Bastiaan Baan, Judith van der Bend, Otilia Broekers, Jolanda van Dam, Marianne de Nooij

Vaste medewerker

Inica Loe

Redactie-adres

In beweging, p/a mw. J. van Dam,
Kerklaan 109, 1241 CL Kortenhoef
tel.: 035-6565556
e-mail: jolandavandam@zonnet.nl
Ook voor inlichtingen over abonnementen

Advertenties

Bureau Rob Tuk
tel.: 033-4564348
e-mail: rob.tuk@wxs.nl

Druk

Drukkerij De Appelbloesem Pers, Amsterdam

Inhoud van dit nummer

Van de redactie 1
De kleurenboog 1
Portret van de kampen 2
Bestuur en instellingen 14
Visie 16
Berichten uit de gemeenten 20
Allerlei 21
Internationaal 23
Boekbespreking 25
Annondigingen 26
Gestorvenen 27
De gemeenten en hun geestelijken 28

Kopijdata:

Paasnummer 15 februari 2004
Pinksternummer: 15 april 2004
Kopij graag aanleveren per e-mail
(jolandavandam@zonnet.nl) of op diskette
(Word of Wordperfect), voorzien van correspondentieadres en telefoonnummer.

De redactie behoudt zich het recht voor ingezonden kopij in te korten of niet te plaatsen.

De Christengemeenschap
in Nederland en België
Adressen (geen postadres)
en tijden van diensten

M=mensenwijdingsdienst, K=Zondagsdienst voor de kinderen, Info: gezien onregelmatigheid navraag nodig.

Alkmaar, Oude Kanaaldijk 9, 072-5613144

M zo 10, di 9, do 10, za 8 (info), K zo 9

Amsterdam, A.J. Ernststraat 869, 020-6420769

M zo 10, di 7, wo 8, do 9, za 9, K zo 9.30

Antwerpen, H. Consciencelaan 107, Mortsel, 03-8305860

M zo 10, wo 7, do 10 (info), vr 9.30, K zo 9.15 (info)

Arnhem, Brugstraat 5, 026-4433953/026-4820132

M zo 10 (info), do 9 (info), K zo 9.30 (info)

Den Haag, Groot Hertoginnelaan 2, 070-3634898

M zo 10.15, wo 10, do 8, vr 10.30 (info),
K zo 9.30

Driebergen, Rijsenburgselaan 2a, 0343-531685

M zo 10.30 (info), do 9.30, K zo 10 (info)

Eindhoven, Dorpsstr 122, Veldhoven, 040-2432376

M zo 10.45, vr 9.30 (info), K zo 10 (info)

Gent, zie Antwerpen

Het Gooi, Leeuwenlaan 40, 's-Graveland 035-6935774

M zo 10, wo 9, K zo 9.30 (info)

Groningen, Lauwersstraat 3, 0592-347059

M zo. 10.30 (info), do 10.00 (info), K zo 10.00 (info)

Haarlem, zie Amsterdam

Leeuwarden, Droevendal 9, 058-2151708

M zo 10 (info), do 9.15 (info), K zo 9.30 (info)

Leiden, Vestestraat 39-49, 071-5121459

M zo 10.30 (info), za 10.30 (info), K zo 10.00 (info)

Meppel, Catharinastraat 44, 0522-259020

M zo 10.15 (info), wo 9.30 (info), K zo 9.45 (info)

Middelburg, Lange Noordstr. 62, 0118-591628

M zo 10 (info), K zo 9.15 (info)

Rotterdam, Lumeystr. 33, 010-4662586

M zo 10.30, di 9.30, wo 9.30, vr 7.30,
za 9.30 (info), K zo 10

West-Brabant, Minckelersstraat 27, Breda, 076-5656025

M za 9.30 (info)

Zeist, van Tetslaan 4, 030-6913868, bgg 6921173

M zo 10.30, di 8, wo 9, do 9, vr 10 (info), za. 9,
K zo 9.45

Zutphen, Badhuisweg 27, 0575-541288, bgg 0575-

528875 M zo 10.30 (info), do 9.15 (info), K zo 10
(info)

Landelijk secretariaat: 070-3451506

Groot Hertoginnelaan 4, 2514 EG Den Haag

E-mail: de.christengemeenschap@12move.nl

Van de redactie

Sinds enkele jaren doen we pogingen om alle facetten van de Christengemeenschap te tonen in portretten van de verschillende gemeenten. Dit keer een opmerkelijk portret, dat een heel ander gezicht van de Christengemeenschap laat zien: onze kinder- en jeugdkampen.

Ons redactielid Marianne de Nooij heeft diverse bronnen aangeboord – en laat in een nieuwe rubriek 'Over de grenzen' iets zien van het gezicht van de Christengemeenschap buitenslands. Kortom: ook de redactie is nog lang niet uitgekeken op de talloze vormen, die deze beweging voor religieuze vernieuwing vertoont...

Bastiaan Baan.

De kleurenboog

Kosmonauten hebben de aarde voor het eerst vanuit de ruimte gezien. Bij de eerste aanblik van de planeet beleefden zij een diepe schok. De aarde was onbeschrijflijk mooi... mooi en teer; een helder stralend blauwwit juweel.

Deze eerstelingen in de ruimte ervoeren een enorm contrast tussen de diepzwarte oneindigheid van de kosmos en de lichtende aardewereld. Zij voelden verwondering, maar ook eerbied en deemoed en vooral grote vreugde. Zij wisten plotseling hoe intens zij verbonden waren met de wereld, hun planeet van herkomst. Zoals één van hen stamelend uitbracht: 'Daar, daar bevindt zich alles wat me dierbaar is, daar spelen de drama's en komedies van de mensheid zich af. Daar wil ik zijn.'

Ook hier op aarde kunnen wij de schoonheid van de aarde in alle jaargetijden bewonderen. In december kunnen we de duisternis op aarde het sterkst beleven. De dag duurt kort, de nacht omgeeft ons lang. Maar juist in deze maand kunnen we aan de hemel in de schemering een bijzonder licht waarnemen. Dit schemeringslicht omspant de gehele horizon als een kleurenboog.

De aanblik van de gloeiende hemel in het halfduister kan in ons een stemming oproepen. Net als de eerste kosmonauten kunnen wij ons verwonderen over de reine lichtglans, de schoonheid die zich voor onze ogen ontvouwt. Een stemming van eerbied en deemoed kan ontstaan, een stemming van gebed. In deze gebedsstemming kan het vermoeden ontstaan, dat iets in de wereld komen wil, dat nu nog verborgen is; dat iets uit de toekomst zichtbaar worden wil, dat ons reeds zijn belofte geeft. Een stille vreugde kan ons vervullen, doordat we vermenen te zien, dat Hij die naar ons toekomt zich nu reeds met ons verbinden wil; dat het licht, het goddelijk licht zich op aarde realiseren wil.

Marjolein te Pas

De kampen

Het andere gezicht van de Christengemeenschap

door Judith van der Bend en Otilia Broekers

'We schreden plechtig door de nachtelijke stilte van de zandverstuivingen van Hulshorst en zongen 'Seegnen wilt ons binnengaan...'. We hadden het plan opgevat die nacht buiten te gaan slapen en in een opwelling besloten we het kerstspel te spelen. Misschien dat de wit glanzende zandverstuivingen en de prachtige heldere sterrenhemel ons daartoe inspireerden. De engel liep voorop met een dennentak in de hand en Maria had een slaapzak omgeslagen. Als de een het niet meer wist ging de ander verder. Het is de enige keer dat ik Maria door een jongen heb zien spelen.' Een dierbare herinnering aan een jeugdkamp in Hulshorst. En als je erover begint komen vele herinneringen los bij de oudere garde die ooit Christengemeenschap kampen hebben meegemaakt.

Mevrouw Timmer, 87 jaar, in Huize Valckenbosch zegt zelfs spontaan: 'Ik leef er nog steeds mee...' Maar ook een kind verzuchtte na afloop van een kamp: 'Ik wou dat het altijd kamp was.' Wat is dat speciale 'kampgevoel', zodat ieder jaar vele jonge mensen zich vrijwillig inzetten om de kampen van de grond te krijgen voor kinderen en jeugd die telkens weer in groten getale toestromen? Wij gingen op zoek naar de 'kampgeest', die inspireert tot dat 'kampgevoel'.

In het stro

Hoe was het vroeger?

Sinds 1928 organiseert de Christengemeenschap praktisch zonder onderbreking jeugdkampen; ook gedurende de crisisjaren en de oorlog. De heer Gerretsen, één van de pioniers van de Christengemeenschap, heeft hierin het voortouw genomen. Mevrouw Timmer vertelt:

'Ik was zestien jaar toen ik voor het eerst naar het kamp ging. Het was mijn enige vakantie en ik had daarna altijd heimwee naar het kamp. Zo'n week kostte f 12,50, maar die het niet konden betalen gingen ook mee. We namen onze fiets mee in de trein.

Zulke mooie slaapzakken zoals de kinderen nu hebben, hadden we niet. Een dubbelgevouwen vastgenaaide deken, dat was het. Soms wel koud 's nachts. We sliepen op een grondzeil met een laag los stro en daar raakte natuurlijk van alles in kwijt. Aan het eind van de week als al dat stro terug moest naar de boer, werd het 'uitgekamd' met natuurlijk strogevechten en zulk soort dingen. We wisten ons bij de boer in te delen met water. Het water voor het kamp werd in melkbussen aangevoerd. We kookten zelf op primussen. Meneer Gerretsen organi-

seerde de inkopen; hij deed eigenlijk alles en kón ook alles. Onze wc was een gat in de grond en daaromheen was een doek ge-

Meneer Gerretsen

spannen op stokken. We sliepen in witte, nou ja witte!, leger tenten en er was één grote donkergroene officierstent die we dus de 'Officier' noemden. Daar kwamen we 's avonds bij elkaar of als het regende en dan hadden we geweldige gesprekken. We zaten gewoon op de grond. Soms verzamelden we in de koeienstal bij erg slecht weer. Daar werd ook de dienst gehouden, dacht ik – of was het in de Officier? Ik weet het niet precies meer. Maar ik herinner me wel dat de dienst eerst buiten werd gehouden onder een zeildoek dat tussen de bomen was gespannen. Maar dat beviel toch niet erg. Het verwaaiete te veel, zei meneer Gerretsen. Ja, we begonnen iedere ochtend met de dienst, daarna brood eten en gezamenlijk zingen.' Ze zwijgt en begint dan

zacht te neuriën, zoekend naar een melodie. Vanuit verre herinneringen komt het naar boven borrelen. Een feest van herkenning: we zingen samen 'Die dunkle Nacht...' En de 'kampgeest' doet even mee. We lachen en dan vervolgt ze:

'We aten 's middags warm en daarna was er altijd een rustpauze. We fietsten veel en gingen zwemmen. En we maakten veel gekheid tussendoor. In totaal waren we met ongeveer dertig mensen. De kampen werden eerst in de buurt van Voorthuizen gehouden, tussen de dennen op de heide, later in Hellendoorn bij Nijverdal. Ook een jaar in Vaassen (1932) met meneer Ogilvie. Tja en toen kwam de oorlog en trouwde ik. Nee, geen 'kamphuwelijk'. Maar die zijn er wel geweest. Voor mij was dat het einde van de kamptijd; ik werd echt te oud. Dat vond ik wel jammer. Kamptijd was altijd een heerlijke tijd!'

Hoe ging het verder?

Tijdens de oorlog vonden de kampen plaats op diverse plekken, maar niet in tenten, want dat was verboden: een oud landhuis, de leegstaande deel of stal van boerderijen, zelfs eens in een kippenhok. Na de oorlog werden de kampen vlak bij het Hulshorster Zand op het terrein van de familie Jurriaan-

Corvee

se gehouden met de geestelijke Jacobus Knijpenga als organisator en inspirator. Het waren tot dan toe uitsluitend jeugdkampen geweest, dat wil zeggen voor veertien jaar en ouder. In 1960, zo lezen we in *Vijftig jaar religieuze vernieuwing* (uitg. Gemeentebrief, oktober 1976), wordt er begonnen met kampen voor kinderen van tien tot en met dertien jaar. Deze breiden zich al snel uit en er wordt gezocht naar een meer permanente basis, waar vaste voorzieningen aangelegd kunnen worden. Zo komt er een terrein in Drente in het vizier, in de buurt van Ruinen. De 'oude' meneer en mevrouw Knijpenga, de ouders van onze bewindsdrager, hebben hiervoor de naam 'Berka' bedacht vanwege de vele berkenbomen. Sinds 1963 spelen de Nederlandse kinderen jeugdkampen zich daar af. Waarom juist daar? Het toeval heeft hier een handje meegeholpen: begin jaren zestig verbleef Jacobus Knijpenga ongeveer een half jaar wegens gezondheidsredenen daar in de buurt. Boer Arend Steenbergen, een begrip voor alle Berka gangers, voorziet de kampen van melk, eieren en van door zijn vrouw Ina gemaakte yoghurt. Hij herinnert zich: 'Hij kwam vaak op bezoek bij mijn vader en dan zaten ze in het 'bakhuis' aan tafel met de tabakspot tussen hen in urenlang te zwijgen, zeg ik maar, want veel werd er niet gezegd; het was meer een gesprek zonder woorden. Toen mijn vader stierf hield meneer Knijpenga een toespraak waarnaar iedereen ademloos luisterde. Ze vroegen zich af wie deze man was en zeiden dat hij mijn vader beter kende dan wie dan ook. De dominee hield toen maar zijn mond.' In die tijd wilde boer Schepers zijn boerderij 'Het Haantje' en het land eromheen verkopen. Meneer

Oma Outmans.

Er is ook een stuk terrein naar Oma Outmans vernoemd. Zij kampeerde daar vanaf het eerste jaar tussen Hemelvaart of Pinksteren tot in september met haar poes. Zij was een struise dame, die zelfs voor de duvel niet bang was. Zij nam heimwee-kinderen onder haar hoede, maar ook rad-draaiers. Zij troostte, maar joeg ook stroppers op de vlucht. Ze kookte heerlijke maaltijdsoepen. In het laatste jaar dat zij er kampeerde vroeg iemand haar of ze het volgende jaar weer terug kwam. Ze antwoordde: 'Nee, ik kom niet meer terug. Mijn tent is versleten.' Enkele weken later overleed ze plotseling op 18 augustus 1985.

Roeters van Lennep, de burgemeester van Ruinen en lid van de Christengemeenschap, maakte meneer Knijpenga daar attent op. Er werd actie ondernomen en geld ingezameld. Meneer Schukking, penningmeester van de gemeente Amsterdam, kocht boer-

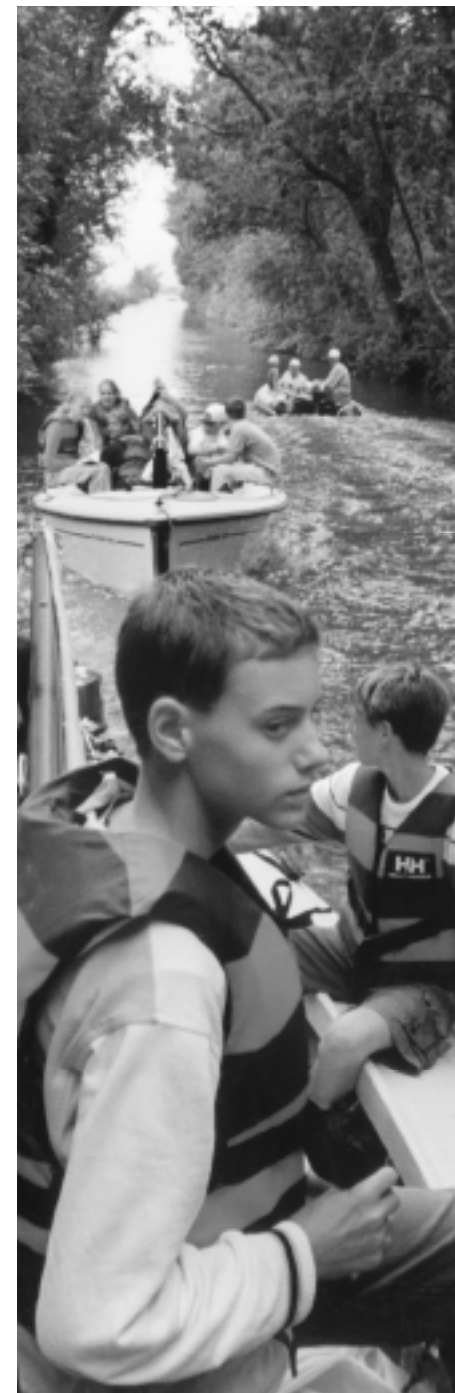
Vakantievierkamp

derij en land. Het achterste gedeelte van het terrein werd gekocht en het voorste deel gepacht. Het heeft een unieke ligging in een beschermd natuurgebied ten zuiden van de Dwingeloose heide en de rivier de Aa stroomt er vlak langs. Boer Steenbergen heeft meegeholpen aan de bouw van de verschillende faciliteiten en één van de gebouwtjes op het achterterrein is naar hem vernoemd: 'De Arend'.

In de afgelopen veertig jaar heeft dit terrein een eigen karakter en sfeer gekregen. De voorzieningen, zoals douches en wc's, zijn steeds beter geworden, maar luxe vindt u er niet en er wordt nog steeds in tenten gekampeerd. En de grote officierstent staat er nog steeds, maar nu als stafftent en heet inderdaad 'De Officier'. Weliswaar zijn er heel wat voorgangers versleten, maar de naam is dezelfde gebleven. In de loop van ruim veertig jaar kinderkampen zijn er uit de ervaringen talrijke kamptradities ontstaan: 'Zo doen we dat.' Maar er blijft ruimte voor improvisatie op allerlei gebieden want dat is een essentieel onderdeel van het kampleven. Toch hebben de kampen in België, die vanaf 1987 in de Ardennen gehouden worden, hiermee vergeleken een veel stoerder en avontuurlijker karakter. Er is geen eigen terrein en er zijn dus geen vaste voorzieningen. In de primitieve omstandigheden wordt duidelijk meer appèl gedaan op eigen inventiviteit van de staf van de deelnemers. Er bestaat een vriendschappelijke rivaliteit tussen de België kampgangers en die van Berka: een kwestie van voorkeur. In de jaren negentig waren er lange wachtlijsten voor de kinder- en jeugdkampen. Toen kwam men op het idee een zeilweek te organiseren op de Friese meren. In 1996 ging dit van start en de onderneming was zo geslaagd dat het nu een vast onderdeel is geworden van de kamporganisatie. Sinds

Zeiltrekkamp

2002 is er ook een zeiltrekkamp voor 14 en 15 jarigen, een prima overgang naar het jeugdkamp, want de 'sprong' van de besloten sfeer van het kinderkamp naar het veel vrijere jeugdkamp wordt vaak als erg groot ervaren.

Ben je wat ouder en tussen de 16 en 24 jaar, dan kun je je vleugels uitslaan en deelnemen aan het IYC (International Youth Camp). Dit is ontstaan uit de kinder- en jeugdkampen in Nederland. Sinds 1989 vindt het steeds op een andere bijzondere locatie 'ergens in Europa' plaats. Je kunt hier beginnen met je internationale netwerk op te bouwen en je 'wereldburger' te voelen. Uit heel Europa komen hier jonge mensen bij elkaar. De voertaal is Engels.

Zoek je een bijzondere uitdaging gepaard met de nodige lichamelijke inspanning: deze zomer is er voor het eerst 'het Zweden

Wandekamp' geweest voor de leeftijd van 16 tot 22 jaar: een trektocht door Zuidwest Zweden.

Maar dit is nog niet alles. Een speciale plaats neemt het vakantie 'vier' kamp in dat sinds 1995 op initiatief van de Eindhovense gemeente in de Ardennen, dichtbij Theux gehouden wordt. Dit is een kamp voor volwassenen, alleengaand of in gezinsverband, en voor kinderen tot en met veertien jaar in gezelschap van hun ouder(s) of verzorger(s).

Dit is een hele waslijst. Dat kunt u ook zien wanneer u de jaarlijkse kampfolder leest. Het hele 'kampschip' vaart onder de vlag van de Christengemeenschap. Toen onze zeilers deze zomer werd gevraagd 'Wat zijn jullie voor een kamp?' luidde het antwoord: 'Een bidkamp!'

Tijdens onze rondgang langs de verschil-

Kamp in Zweden

foto's: Christopher Baan (meer foto's op www.zwedenkamp.cjc.net)

Kamp in Zweden

lende gemeenten voor de gemeenteportretten hebben we ons afgevraagd waarom het jeugdwerk vaak zo karig bedeed was. Hier ligt het antwoord: het jeugdwerk, dat zijn de kampen.

De kamporganisatie: een bedrijf

De hele organisatie van de kampen is in handen van jonge mensen op basis van vrijwillige inzet. En die is niet niks. Het lijkt erop dat wanneer de 'kampgeest' je te pakken heeft, er geen ophouden bij is. Velen die we gesproken hebben 'draaien al jaren mee' en hebben vaak zelf vroeger deelgenomen aan de kinderkampen. Het enthousiasme blijft. Er komt heel wat bij kijken voordat de haringen de grond in gaan. Het logistieke bouwwerk moet kloppen, de verantwoordelijkheden zijn groot. En doe je mee dan is het niet zomaar een baantje dat je tussen je studie door doet: je moet ervoor gaan! Natuurlijk, er is veel ervaring opgedaan in de loop der jaren en de nieuwkomers in de organisatie zullen daar ongetwijfeld profijt van trekken. 'Maar denk niet dat het altijd van het leien dakje gaat', krijgen we te horen, 'je sociale vaardigheden worden soms danig op de proef gesteld.

Maar je krijgt er een hoop voor terug. Tja wat? Nu ja, dat geeft dat 'kampgevoel', hè! Wat dat precies is wordt ons langzaam maar zeker duidelijk.

Wie zitten in de organisatie? Natuurlijk geestelijken, want de kampen behoren tot hun werkgebied, en daarnaast jonge mensen van verschillende pluimage, die naast hun drukke alledaagse bezigheden iets voor de kamporganisatie willen betekenen. Het is geen vereiste om lid van de Christengemeenschap te zijn of zelfs maar zogenaamd 'belangstellende'. Vaak hebben ze die pas leren kennen dóór de kampen. Er is over het algemeen wel een 'affiniteit' tot de Christengemeenschap of ruimer gezegd tot het religieuze. 'Ja, anders zouden we hier niet zijn!', klinkt het logisch. Want het religieuze is een belangrijk uitgangspunt in de kampen.

De kamporganisatie heeft een professionele opzet met eigen verantwoordelijkheid, gedetailleerd beschreven in een reglement. Binnen de Christengemeenschap fungeert zij als een zelfstandige instelling en is financieel onafhankelijk; zij is gemandateerd door het Landelijke Bestuur. Zij bestaat uit de Beleidsgroep Kampen (BK), verschillen-

Vakantievierkamp

de taak- en projectgroepen en de kampgeestelijken. In totaal zijn er ongeveer vijftig vaste leden, die samen de Algemene Vergadering (AV) vormen. In de BK zitten tenminste vier leden, zo mogelijk zeven, en een geestelijke als vertegenwoordiger van de synode. De BK is het contact naar buiten en draagt de financiële en bestuurlijke verantwoordelijkheid. Zij zorgt voor de planning en delegeert veel van het praktische werk aan de verschillende taak- en projectgroepen. Het voert te ver om al deze groepen uitvoerig te beschrijven, maar om een indruk te geven van al het werk dat verzet moet worden voordat een kamp kan plaats vinden: elk kamp heeft een aantal stafleden nodig; een kinderkamp zelfs achttien. Veel, zult u denken. Ga maar na: acht tentleiders, keukenpa en -ma, bijgestaan door keukenprins- en prinses, twee TD'ers (technische dienst), twee reserves, de 'zuster' en de musicus. Met de geestelijke erbij negentien.

Eén van de taken van de Kadergroep (KG) is te zorgen dat er stafleden komen en hen te begeleiden. Twee Technische Groepen (TG), voor Nederland en België, houden zich onder meer bezig met onderhoud van de tenten, ander kampeermateriaal en van het terrein; een klussteam dus. De Voedselgroep (VG) organiseert alles wat te maken heeft met wat er gegeten gaat worden, inclusief een kook-masterclass voor de mensen die een keukencarrière ambiëren. Dan een Jeugdkampgroep (JKG) die zich speciaal bezig houdt met het werven en begeleiden van stafleden voor de jeugdkampen en tot slot nog de Aanmelding Administratie (AA) of wel het secretariaat. Dit jaar waren er twaalf kampen met ongeveer zevenhonderd deelnemers: kinderen, jeugd en volwassenen. U begrijpt, de kamporganisatie is een heel bedrijf. Niet alleen is er een intensieve voorbereiding nodig voor het hele kampgebeuren, maar

ook een 'nabereiding': alles moet nagekeken en opgeborgen worden; en er moet natuurlijk uitgebreid geëvalueerd worden. En dan begint de voorbereiding weer opnieuw...

Wat is de plaats van de geestelijken in dit geheel? Ze maken deel uit van de BK, de KG en van alle kampen. Zij behoeden het religieuze element, een elementair uitgangspunt bij alles wat er gebeurt. Dit drukt zich uit in de vier zogenaamde eerbiedsgebieden: eerbied voor de natuur, eerbied voor de medemens, eerbied voor het Goddelijke en eerbied voor jezelf. Voor het eerst zijn deze vormen van eerbied beschreven door Goethe in zijn boek, *Wilhelm meisters Wanderjahre*. Op zondag worden de kinderdienst en de mensenwijdingsdienst gehouden.'s Avonds vindt een cultische dagsluiting plaats. De dag begint en eindigt met een spreuk. Ook de maaltijden worden begeleid door een spreuk. De geestelijke vertelt het verhaal in de kinderkampen en geeft inhoudelijke bijdragen in de andere kampen.

Het waarom en het hele streven van de kampen wordt in het reglement kernachtig samengevat:

De kamporganisatie organiseert deze kampen met als doel voorwaarden te scheppen op fysiek en geestelijk niveau om morele en religieuze ontwikkeling mogelijk te maken in een bewustzijn van gemeenschap.

Kampgeest

Als je de doelstelling van de kampen nog eens overleest, dan kom je eigenlijk te spreken over de kampgeest: daar schep je met elkaar vorm en inhoud voor. Maar geen starre vorm en niet een te zware inhoud, want vangen laat hij zich niet. Sterker nog, vaak kun je er niet eens over praten. De kampgeest werkt namelijk door alles en nog wat heen.

Alleen al in het kampterrein: '...boven op een van de hoogste heuvels, met wijds uit-

zicht naar alle zijden en weergaloze zonsop- en ondergangen' (*Theux, jeugd- en vakantievierkamp*), 'in het volgroene heuvelachtige, schone Zweedse land', 'Heel Friesland met al zijn prachtige meren en sloten, de eilandjes en de weilanden erlangs', 'een héél groot weiland op een helling' (*Jeugdkamp Rogery*), ergens in Toscane of Tsjechië, en niet te vergeten Berka op een steenworp afstand van het riviertje de Aa. Het dagelijkse leven verloopt nergens vanzelf: er moet gekookt worden voor een flinke groep en niet altijd in makkelijke omstandigheden, bijvoorbeeld ergens in de vrije natuur na een 'Zweedse' wandeldag of na een dag zeilen op twee openlucht-pitten, wat met veel wind een lastige klus is! De leefomstandigheden zijn zoals gezegd primitief en prikkelen dan ook het technisch vernuft: 'Voor het douchen werd een ingenieuze fiets geconstrueerd, waarmee water uit de container – via een warmtewisselaar

Berka: De 'Opa'

in een houtvuur – naar de sproeikop kon worden gepompt. Als je een fietser en een stoker had kon je warm douchen.' (*Theux*) Het kampprogramma doet ook een beroep op inzet en uithoudingsvermogen: 'Een echte traditie van het kamp is de driedaagse. Dan ga je een hele dag lopen met bagage naar een weiland waar we dan twee dagen ons kampement opzetten. De tweede dag ga je iets leuks doen en de derde dag loopt iedereen weer terug naar Rogery. Dat is ècht kikken, hoor. Vermoeiend, maar toch echt een uitdaging!' (*Jeugdkamp*)

Dagje Berka

Uw verslaggevers vonden het inmiddels hoog tijd worden om zelf een kamp te be-

Uw verslaggevers

zoeken. Voor de een was het eigen kamp te lang geleden, de ander kon alleen putten uit de enthousiaste verhalen van haar kinderen. Op naar Berka. Maar dat ging zomaar niet. De kampsfeer wordt zorgvuldig bewaakt en vreemde snuiters worden geweerd. Maar... als we ons in het programma voegden, mocht het wel. Aangekomen in het kamp kregen we koffie bij de keuken. De 'Opa' stond te pruttelen met het water en iets verderop hield de 'Oma', een kast in een aarden heuveltje, de zuivel koel. Om niet op te vallen werden we, geheel in de stijl van het kamphema, 'De Gouden Dolk' van Thea Beckman, uitgedost in haremgewaden als vrouwen van de sultan. We dienden ons ook als zodanig te gedragen: zwijgend en bescheiden met neergeslagen ogen, maar onderwijl ijverig rondspiedend om ons verhaal bij elkaar te krijgen. Het volksdansen op het sportveld was bijna afgelopen. Het 'Berkest' speelde de laatste maten en even later was de hele groep weer terug in het kamp en werden wij nieuwsgierig bekeken en ondervraagd. Wij gaven geen krimp. Stafleden schoten te hulp door de kinderen uit te leggen dat Oosterse gastvrijheid betekent dat je onverwachte gasten met rust laat, een maaltijd aanbiedt (we hebben naderhand heerlijk gegeten en we zaten op de mooiste bank) en daarna wacht tot zij zelf over het doel van hun bezoek beginnen... De 'tententijd' begon en iedere tent ging met de tentleider aan de slag. Wij waren benieuwd naar een zelfgebouwde hut in het bos en zo volgden we een groepje jongens door het piephekje langs de Aa, tot een van hen ons – geheel in stijl! – kwam vertellen dat het hier te gevaarlijk werd voor vrouwen... Terug maar weer. Een ander groepje werd voorgelezen aan de waterkant. 'Komt u naar ons verhaal luisteren?' Maar er was nog meer te zien. Verderop werd een vlot van watertanks in elkaar gezet; elders werden armbandjes geknoopt. Na verloop van tijd de bel: er werd een tent gedoopt, compleet met peten. In een ko-

Kampgeestelijke aan het werk: tentendoop

mische act wordt de naam van de tent onthuld en dan komt de kampgeestelijke dopen, ditmaal met een afwaskwast. De presentatie van de maaltijd is een toneelstuk op zich: nadat de 'keukenpa' iedereen op de kast heeft gekregen met een ingewikkeld verhaal dat er bulgur en spruitjes op het menu staan, komen de frietjes tevoorschijn, vergezeld van kroketten en kaassoufflés. Gejuich alom. Daarna is het tijd voor de rust. Een weldadige stilte daalt neer over het kamp. Op de 'brink' zit de middagwacht, comfortabel in een kruwa-

gen. 'Het kampgevoel,' mijmert hij, 'dat is eigenlijk niet uit te leggen aan mensen thuis. Dat kan ook niet. Want het is hier.'

Kamphema

Hebben de kinderkampen en het vakantievierkamp meestal een thema uit de jeugd – en wereldliteratuur dat garant staat voor een veelzijdige en fantasierijke kampinhoud, in de jeugdkampen is het thema abstracter: 'Humor' (*Rogery*), 'A matter of trust' (*LYC*), 'Sterren' (*Zeiltrekking*). In Theux was het thema dit jaar 'De deur'. We laten een kampeling aan het woord: '...de deur, niet in materiële zin, maar als beeld. Wanneer staat jouw deur open? Wanneer sluit je 'm? Is er maar één deur? Waar heeft dat mee te maken? Deze vragen begeleiden ons door de loop van het kamp heen. (...) Discussies, gesprekken op speciale thema avonden, een aantal stafleden hebben er een verhaal over verteld; we zijn er erg mee bezig geweest.'

Het kampgevoel leeft overigens ook in de humor: 'De ezel in een wat hoger gelegen weilje begon altijd mee te balken als de volwassenen een canon inzetten.' (*Vakantievierkamp*). Humor kan de kampzang opluisteren, maar ook het kamphema verder uitdiepen: 'Dan was er nog een hele gave kampgrap: vanaf het begin kwam er steeds een zwerver langs die om eten vroeg. Dat kreeg hij ook maar daardoor kwam hij steeds opnieuw langs... ook kwamen we hem steeds tegen. Bij een wandeling of uitstapje... Wat zocht die vent nou hier?'

Het 'Berkest'

De staf kon zich na een tijdje niet meer inhouden: de zwerver was gewoon Henk, een vriend van één van de stafleden. Hij had zich laten inhuren om de kampelingen een kamp lang gek te maken. Dat had ook alles met het thema te maken: er was niemand uit het kamp naar hem toe gegaan, terwijl hij toch altijd alleen was. En we weten niet of hij zijn deur open of dicht had, want verder dan zijn schoffie-uterlijk keek niemand!" (*Jeugdkamp Theux*)

Natuurlijk is niet alles rozegleur en maneschijn is tijdens een kamp. Er valt heus wel eens iets voor en niet alles gaat altijd zoals je het zou willen.

Het werkt goed als je samen de sociale orde onderhoudt: niet zomaar op je eten aanvallen, maar wachten op de eerste hap. Iedere kampeling kent de melodielijn van 'Hââââââââp!' Bord onder je bank zetten.

Je eigen bord en bestek afwassen. Geen schoenen in de tent.

Scheldwoorden worden creatief verbannen. Zo werd op één van de jeugdkampen het bekende k*t vervangen door 'Kwalitatief Uitermate Teleurstellend', wat het schelden snel deed verminderen. In een kinderkamp werd verteld dat er 'verboden woorden' waren. 'Welke zijn dat dan?' vroeg een slim jongetje. Staf lid: 'Dat zeg ik niet, want ze zijn verboden. Maar je weet ze toch zelf wel?'

Na een aantal dagen deel je het kampgevoel, zonder het precies te benoemen: 'Nooit eerder gezeild en aan de helmstok gezeten terwijl er een briesje opsteekt. Een windvlaag raakt het zeil: "Mooi hè? Zo'n vlaag... en dan vòel je 't gewoon..." Als bootleider kun je niet veel meer zeggen dan "Ja", want dat gevoel is nu precies wat je de kinderen wil laten voelen en kennen.'

Saamhorigheid? Ja, daarin zit het ook. 'Een club echte doeners... Inventief en beweeglijk. Binnen de kortste keren is er saamhorigheid, vooral als weer en wind heftiger worden. De spanning brengt iedereen dicht bij elkaar. Maar ook de watergevechten verbroederen... echt waar!' aldus de zeilgeestelijke.

Aan het eind van het kamp ontstaat vaak het gevoel van één grote familie. Tranen bij het afscheid. Jarenlange vriendschappen. Kamphuwelijken komen regelmatig voor. Ook enkele kampgeestelijken hebben destijds hun vrouw in een kamp ontmoet: 'Ik was tentleider en ik werd ziek. De 'zuster' die mij verpleegde vond ik wel heel erg leuk...'

De kampgeest laat zich niet door buiten-

staanders vangen. Je vangt er iets van op en daar moet je het mee doen. Je moet zelf deel uitmaken van een kamp. Dan wordt het kamp een deel van jou. En als het je eenmaal te pakken heeft... Zei Maarten Udo de Haes niet bij het aanvaarden van zijn bewindsdragersschap, waarbij hij een aantal andere taken moest neerleggen: 'Het opgeven van de kampen, dat vond ik het moeilijkste.' En wat te denken van een kampeling die een jaarlijks, altijd gezellig, familieweekend laat schieten... want er is kampreünie!

Tenslotte een grootvader die zijn kleinkinderen na het kamp komt ophalen 'Ik heb ook jarenlang kinderkampen gedaan,' zegt hij. 'Maar ik ben nu oud. Ik hoef niet meer.' Waarop de kampgeestelijke eenvoudig antwoordt: 'Ik mag nog.'

Visie

Waarom is die doek eigenlijk paars?

door Marianne de Nooij

In de 'Witte Olifant', een grote honderdpersoons tent op één van de kampterreinen van de Christengemeenschap, werd voor de cultische avondafsluiting een kampaltaar opgebouwd. 'Waarom is die doek achter het altaar eigenlijk altijd paars?' vroeg één van de stafleden. Redacteur Marianne de Nooij ving deze vraag op, las publicaties over vormgeving en cultus en sprak met enkele geestelijken. In onderstaand artikel doet zij hiervan verslag.

Het kerkgebouw

Om de mensenwijdingsdienst te kunnen voltrekken is er een ruimte nodig met daarin een tafel met kleed, een neventafeltje, een altaarbeeltenis van de gekruisigde en herrezen Christus en zeven kaarsen. Dat kun je overal ter wereld regelen. In een kamp wordt dit in alle eenvoud tijdelijk vormgegeven in een tent; in een groeiende gemeente zal echter de behoefte ontstaan om een ruimte voor de

dienst te creëren waarin de handelingen en inrichting van de ruimte steeds inniger overeen gaan stemmen. Op den duur komt het verlangen om op een stuk grond een eigen cultusruimte vorm te geven, waarmee de Christengemeenschap in de omgeving van het kerkgebouw zichtbaar gaat worden.

Een schema voor een eenheidskerk in de Christengemeenschap bestaat niet. In alle verscheidenheid zijn er echter toch een aan-

tal gemeenschappelijkheden waar te nemen. Er zijn ruimtes die de cultus dienen, zoals sacristieën, kapellen, een opbaringsruimte en de cultusruimte. Deze zijn vaak op een bijzondere wijze vormgegeven. De overige ruimtes hebben een wereldlijk karakter: gemeentesaal, keuken, garderobe, vergader- en lesruimtes, berging. Ze zijn voorwaardend-scheppend en kunnen functioneel worden vormgegeven, waarbij constructieve elementen zoals pijlers en balken de vormgeving mee bepalen. De oost-west oriëntatie van het gebouw is niet willekeurig. De meeste christelijke altaren zijn niet naar het westen gericht en niet naar Mekka, maar naar het oosten, waar de zon opgaat. Ook in de Christengemeenschap probeert men het altaar een oostelijke oriëntatie te geven. Wanneer een gebouw wordt gewijd tot kerk van de Christengemeenschap worden de krachten van de vier ruimterichtingen aangeroepen: noord, zuid, oost, west. In de diensten worden bewegingen gemaakt met het boek en met het wierookvat. Het is niet om het even - ook in samenhang met de kerkwijding - in welke richtingen die worden uitgevoerd. Daarmee kunnen zich elementenwezens van de vier ruimterichtingen verbinden. Een kampaltaar zal, als dat praktisch realiseerbaar is, ook op het oosten gericht zijn.

De cultusruimte

De vormgeving van de toegangsdeur tot de kerkruimte kan helpen om de overgang over de drempel bewust te voltrekken. In de Christophoruskerk in Karlsruhe is de deurklink van de toegang tot de cultusruimte ongewoon hoog aangebracht vanuit het gezichtspunt dat kinderen door volwassenen worden binnengeleid. Pas als volwassenen kun je in vrijheid en persoonlijke verantwoordelijkheid zelf de drempel over stappen.

In de cultusruimte is een voor-achter polariteit te ervaren. Voor wordt gehandeld en gesproken, achter wordt stil geluisterd. Voor zijn er gewaden, kleuren, vormen, achter is men 'in burger'. Voor is het licht, achter is het

schemerig. Twee werelden staan tegenover elkaar, de zoekende ziel beweegt zich daarin van achter naar voren, van beneden naar boven. De wand achter het altaar, met de altaarbeeltenis, wordt tot een poort naar een andere wereld. De muziek klinkt van achter uit de ruimte, toon en (altaar)beeld staan zo polair tegenover elkaar, zoals ze in de ziel ook tegenover elkaar staan. Aan het altaar ontmoeten de aardewereld en de geestelijke wereld elkaar, twee naar elkaar toestrevende werelden, in sommige kerken beleefbaar in de brandpunten van twee elkaar doordringende ellipsen.

De kleur van de wand achter het altaar is violet. De rest van de kerkruimte heeft een lila tint, een samenspel van blauw en rood. Idealiter wordt de wand afzonderlijk met transparante rode en blauwe verf getampo-neerd, waardoor lila ontstaat. Blauw opent de ziel voor de geestelijke wereld, rood zet de ziel aan tot activiteit. In de lila kleur van de wand gaat het om een balans tussen deze twee zielekrachten. Maria is traditioneel gekleed in blauw en rood, haar ziel is bereid zich te openen, te ontvangen en tevens bereid om aan de slag te gaan en als moeder te zorgen. In het violet van de altaarwand gaat het verwachtingsvolle blauw uit de Adventstijd samen met het opstandingsrood uit de Paas-tijd. 'De heldere lila kleur van de kerkruimte intensiveert zich tot donker violet in de omgeving van de altaarbeeltenis', gaf Rudolf Steiner als aanwijzing. Bij een kampaltaar wordt dit benaderd door een violette doek achter het altaar te spannen.

Het altaar

Van oudsher is een altaar (alta ara = verhoogde plaats) een offerplaats waar de mens zich verheft boven het alledaagse aardse. In de kerken van de Christengemeenschap leiden drie treden omhoog naar het altaar. Op deze treden omhoog gaand kun je je met je bewustzijn van de fysieke werkelijkheid naar het rijk van de geest, van het 'ik' verheffen, zoals Mozes de berg opging om de tien ge-

boden te ontvangen, of Jezus op de berg de Bergrede kon uitspreken. Maar het bewustzijn kan zich ook richten op de vier delen van de mensenwijdingsdienst - het evangelie-woord, het offer, de verwandeling en de communie - die langs de treden omhooggaand beleefbaar zijn. Of met de drieheid van de Vaderwereld, de Zoonwereld, de Geestwereld. Op meerdere wijzen helpen de treden voor het altaar je om je ziel te 'verheffen tot de geest der wereld'.

Sinds de dood en opstanding van Christus is de gehele aarde een graf geworden dat het lichaam van de gekruisigde bergt. In de kerk wordt het graf uit de aarde omhoog geheven en tot tafel gereed gemaakt. Rudolf Steiner gaf als aanwijzing: het altaar is een graf in tafelvorm. Dit hoeft niet noodzakelijkerwijs in de vorm van een sarcofaag te zijn. In sommige kerken is het tafelblad optisch van het onderste deel van het altaar geheven als beeld voor wat gebeurde op Paasochtend. Het altaar wordt bekleed met het antependium (voorhangsel) in wisselende kleuren, die corresponderen met de kleuren van de casula, de stola en de gordel van de celebrant en van de ministrantengewaden, waarmee de door het jaar heen veranderende verhouding van de aarde tot de kosmos wordt uitgedrukt. Over dit gekleurde voorhangsel wordt een tafelkleed gespreid waarop de maaltijd gereed wordt gemaakt. Dit kleed is wit en is, net als de witte alba van de priester, een beeld voor het reine schuldeloze levensgebied waar de cultus passend kan worden voltrokken. Ook de bloemen, die op of naast het altaar staan, representeren deze reine schuldeloosheid.

Op het altaar staan zeven kaarsen. Net als de andere vormen in de cultus zijn ook de kaarsen meditatiestof. Tussen de vlam, het levende geestesvuur, en de kandelaar, de drager die aardse stevigheid geeft, is de witte kaars de bemiddelaar, zoals de ziel die zich offerend overgeeft aan het vuur om licht te brengen daar waar het donker is. In de zevenheid kan het bewustzijn zich richten op de

zeven scheppergeesten (de zeven Elohim), of op de zeven ontwikkelingsfasen van de aarde in de evolutie, of op de zevenledigheid van de mens. De zeven kaarsen vormen ook een drieheid: drie kaarsen links, drie rechts en één in het midden, waarin je de Triniteit kunt beleven.

De altaarbeeltenis

De weergave van het wezenlijk eeuwige wordt beperkt door onze huidige bewustzijnsontwikkeling. Als aanwijzing gaf Rudolf Steiner dat je bij het uitbeelden van de Christus niet moet uitgaan van iets wat reeds bestaat, maar dat je in jezelf krachten moet laten werken; je moet doordrongen raken van de geestelijke ontwikkelingsgang van de wereld, door verbazing, medegevoel, door je geweten. Bij de eerste mensenwijdingsdienst in de witte zaal van het eerste Goetheanum liet hij een afdruk van 'Il Redentore' ('De verlosser', schilderij van een onbekende meester, Milaan) en van de Karlsruher Kreuzigung van Grünewald achter het provisorische altaar aanbrengen. Deze beide afbeeldingen duiden de voor de cultus aangewezen thematiek aan: de dood op Golgotha en de tegenwoordigheid van de Herrezene. De altaarbeeltenis is een schilderij. De begrenzing tot twee dimensies - boven en onder, links en rechts - kan de gestalten uit de fysieke ruimtelijkheid tot in een geestelijk ervaringsvlak opheffen.

Cultusbenodigdheden

Het belletje, dat bij aanvang van de dienst driemaal klinkt, is vervaardigd uit zilver. Omdat het niet mogelijk is om uit zuiver zilver een goede klank te krijgen, wordt doorgaans een zilver/koper legering gebruikt. Over de toonhoogte zijn geen nadere aanwijzingen bekend.

De kelk en de pateen (de schaal waar het brood op ligt) worden met beide handen door de priester naar het altaar gedragen en voor de zeven kaarsen, onder de altaarbeeltenis neergezet. Pateen en kelk dragen het

sacrament van brood en wijn. De stichters van de Christengemeenschap kregen als aanwijzing dat de kelk ondoorzichtig moest zijn, vervaardigd uit goud of een goudlegering. De Stuttgarter edelsmid Maria Rapp von Gustedt bracht een studie uit over de zeven metalen in de cultusbenodigdheden. Sedertdien wordt de pateen van zilver gemaakt. Traditioneel zijn kelken drieledig gevormd: een voet, een beker en daartussen een nodus (knoop). De verhouding tussen beker, knoop en voet vertoonde door de eeuwen heen de nodige variatie. Het vroege christendom kende een grote beker met een kleine voet, het latere christendom een grote voet met een kleine beker, waarbij de wijn voorbehouden was aan de priester. In de vernieuwde cultus drukt de gouden kelk de harmonie uit van een drieëenheid van beker, knoop en voet.

Het wierookvat is een vuurschaaltje, gemaakt

van koper of zilver. De vormgeving ondersteunt de gestiek van de omhoog kringelende rook. In de wierook is een Hemelvaartgebaar te ervaren: de wierook stijgt zichtbaar op en verdwijnt dan voor het oog; onzichtbaar verspreidt zich de geur die de gehele ruimte met alle aanwezigen vult, een zintuigbeeld voor offer, verwandeling en communie.

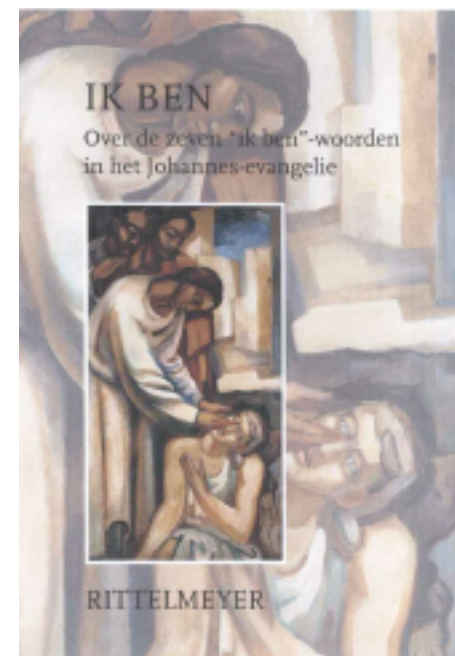
Met dank aan Bastiaan Baan, Ger Bouwmeester, Siegwart Knijpenga en Ernst Terps-tra

Referenties

Stil, goetheanistisches Bauen und Bilden, nr. VII (1985/86), 3, 38pp.

Stil, goetheanistisches Bauen und Bilden, nr. VIII (1986/87), 3, 46pp.

Frieling, R. De eredienst. Zeist 1964. 91pp.

Ik ben.

Over de zeven 'Ik ben'-woorden in het Johannes-evangelie.

**Friedrich Rittelmeyer. Uitgeverij Kamerling.
124 pag. € 15,-**

door Marianne de Nooij

Friedrich Rittelmeyer (1872-1938), stichter van De Christengemeenschap, heeft als vrucht van intensief meditatief werken het zevenvoudige karakter van de 'Ik ben'-woorden uit het Johannesevangelie ontdekt en in relatie gebracht tot de zeven sacramenten. Uit Rittelmeyers nalatenschap werd in 1951 het boekje 'Ich bin' uitgegeven. Het is onlangs in het Nederlands vertaald en voorzien van een nawoord door Craig Wiggins. In korte hoofdstukken spreekt Rittelmeyer recht

vanuit zijn gemoed. Het zijn geen scherp gestructureerde analytische betogen, maar je wordt door zijn enthousiasme meegevoerd in uiteenlopende aspecten van de werkzaamheid van Christus in ons. Hij beschrijft de zeven 'Ik ben'-woorden (ik ben het brood, ik ben het licht, ik ben de goede herder, ik ben de deur, ik ben de opstanding en het leven, ik ben de weg, de waarheid en het leven, ik ben de ware wijnstok) als een wijdingsweg, waarlangs de mens het kleinpersoonlijke ik doorbreekt en de weg vindt tot de ander, doordat hij het nieuwe ik uit Christus in zich ervaart. Daarmee wordt het goddelijke – 'ik in de vader, de vader in het ik' – in het mensenrijk onthuld.

In het brood sterft Christus naar binnen en wil hij in ons opstaan. Christus wil niet als dogma onder de mensen leven, niet als ideaal of idee; hij wil hen tot spijs zijn, zoals hij zich in het sacrament van het avondmaal aan mensen geeft. Het licht wilde in voorchristelijke tijden tot een ik worden. In de tijd na Christus wil het ik tot licht worden, het licht der wereld. Tot priester gewijd worden, betekent: je ik aan een hoger ik schenken om zo een licht te worden voor anderen. Priester kan je niet alleen zijn aan een altaar, maar ook aan bijvoorbeeld een aanrecht of laboratoriumtafel. Christus is de deur tot de levenssaamhorigheid. Allen die niet door deze deur van zuivere onbaatzuchtigheid, maar bijvoorbeeld gedreven door nieuwsgierigheid of eigenbelang, mensenzielen binnengaan zijn dieven en rovers. Christus is de deur van het hoogste huwelijk, waar de een tot de ander doorheen kan gaan. Veel mensen zijn in zichzelf op een wanhopige manier zonder goede herder, zonder innerlijke leider. In de meest innerlijke aangelegenheden van de ziel, zoals die in het sacrament van de biecht aan de orde zijn, wordt het eigen lagere ik verlaten om het hogere ik als goede herder te volgen. Hoe sterker Christus in ons leeft, hoe meer opstanding ons gegeven kan worden. Geloof is een levende kracht, het laat datgene waarin we geloven werkzaam zijn in

het eigen leven. Het lot van de mens na de dood vormt hij zo zelf. In het 'Ik ben de opstanding en het leven' is het sacrament van de stervenswijding een laatste, hoogste levenswijding. Een weg krijgt pas betekenis als je hem gaat, pure waarheid kun je nooit alleen maar weten, maar slechts zijn; waarheid is een stuk van Gods leven. De zin van het leven kan niet gevonden worden, maar moet gegeven worden. Een kind dat het sacrament van de doop ontvangt, ontvangt daarin Christus als weg. Als wijnstok heeft Christus in de donkere aarde diep wortel geschoten. Reeds sinds Noach is de ervaring met wijn dat de mens zich niet langer meer in een eenheid beleeft met de wereld van zijn oorsprong. Door de ware wijnstok wordt de verbinding weer hersteld. Het sacrament van de jeugdwijding geeft de jonge mens innerlijke steun op zijn zoektocht naar deze verbinding.

Zo brengt Friedrich Rittelmeyer de zeven 'Ik ben'-woorden in relatie tot de zeven sacramenten. In zijn woord vooraf stelt hij: 'Onze tijd hunkert naar innerlijkheid temidden van een bedrijvigheid die ons afmat, versplintert. Zij snakt naar een sterk ik-leven tegenover de drukkende natuurwetten waardoor zij zich omsingeld voelt.' In wie zo'n openingszin leest kan het gevoel ontstaan: dit gaat allemaal niet over daar en toen, maar over hier en nu. Dit gaat over mij.